

УДК 392.72:640.4(477–21)«18»

**ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАКЛАДІВ
ГОСТИННОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ
XIX СТ. КРИЗЬ ПРИЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ****INNOVATIVE POTENTIAL OF HOSPITALITY
FACILITIES OF UKRAINIAN CITIES OF THE
NINETEENTH CENTURY THROUGH THE PRISM OF
MODERNIZATION PROCESSES****Русавська В. А.,**

кандидат історичних наук, професор, кафедра
готельно–ресторанного бізнесу, Київський
національний університет культури і мистецтв
(Київ, Україна), e–mail: rusavskaya@bigmir.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2741-6597>

Rusavskaya V. A.,

Candidate of Historical Sciences, Professor
Department of hotel and restaurant business,
Kiev national University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine), e–mail: rusavskaya@bigmir.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2741-6597>

Мета дослідження – на основі системного аналізу функціонування закладів гостинності, як форм соціальної взаємодії, виявити їх інноваційний потенціал та з'ясувати роль у становленні на вітчизняних теренах індустріального, модерного суспільства.

Методологія дослідження ґрунтується на історичному, системному та структурно–функціональному методах, що дозволяє охарактеризувати діяльність різних закладів гостинності, виявити їх функціональний діапазон, з'ясувати роль у формуванні міського публічного простору. Контент–аналіз використовувався в опрацюванні матеріалів фондів Центрального Державного Історичного Архіву України в м. Києві і допоміг виявити динаміку розвитку закладів гостинності впродовж XIX ст. Результати дослідження – аналіз специфіки закладів гостинності як форм соціальної взаємодії адекватних модерному суспільству дозволяє стверджувати, що вони стають дієвим чинником модернізаційних процесів, розвитку міського публічного простору і ствердження цінностей громадянськості та інституцій громадянського суспільства. Чому сприяла ефективна діяльність міських дум, особливо в аспекті медикалізації, і торувала шлях до перетворення українських міст на модерні європейські міста з розгалуженою системою закладів гостинності. Наукова новизна полягає у введенні в науковий обіг поняття агрегована комунікативність та з'ясуванні його змістовного наповнення.

Висновки. Трансформація соціальної структури українських міст, їх інституційної та функціонально–просторової організації під впливом радикальних реформ, обумовили появу таких нових закладів гостинності як кав'ярні, кондитерські, ресторани, кафе–шантани, сади–ресторани та ін. Вони стали дієвою складовою публічної сфери в просторі якої апробувалися модерні культурно–побутові практики гостинності, розраховані на різні верстви населення, формувалася міський спосіб життя і традиції міської гостинності. В гостинних закладах, як репрезентантах публічності, відкритості до діалогу з Іншим під час неформальної особистої взаємодії вільних самодостатніх індивідів, орієнтованих на інновацію і особистісний розвиток, відбувається формування агрегованої комунікативності, необхідної для ствердження цінностей та інститутів громадянського суспільства.

Перспективи дослідження полягають у всебічному дослідженні функціонування сучасних вітчизняних закладів гостинності в контексті становлення нової цифрової реальності.

Ключові слова: інноваційний потенціал, модернізаційні процеси, заклади гостинності, публічний і гостинний простір, агрегована комунікативність.

The purpose of the research – on the basis of a systematic analysis of the functioning of hospitality facilities, as forms of social interaction, to identify their innovative potential and to clarify the role of the formation of industrial, modern society in the domestic areas.

The methodology of the research is based on historical, systemic and structural–functional methods, which allows to characterize the activities of various hospitality facilities to identify their functional range, to find out the role in shaping the urban public space. The content – analysis was used in

the processing of the materials of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv and helped to identify the dynamics of hospitality facilities during the nineteenth century. The results of the study – the analysis of the specificity of hospitality facilities as forms of social interaction adequate to modern society suggests that they become an effective factor in modernization processes, the development of urban public space and the affirmation of the values of citizenship and institutions of civil society. What contributed to the effective activity of city dumas, especially in the aspect of medication, and paved the way for the transformation of Ukrainian cities into modern European cities with an extensive system of the hospitality facilities. Scientific novelty consists in the introduction into the scientific circle of the concept of aggregated communicative and clarifying its content.

Conclusions. The transformation of the social structure of Ukrainian cities, their institutional and functional–spatial organization under the influence of radical reforms, led to the emergence of such new hospitality facilities as coffee shops, confectioneries, restaurants, cafe–shantana, garden–restaurants, etc. They became an effective component of the public sphere in which the modern cultural and domestic practices of hospitality were tested, designed for different sections of the population, the urban lifestyle and traditions of urban hospitality were formed. In hospitality facilities, as representatives of publicity, openness to dialogue with others during the informal personal interaction of free self–sufficient individuals, focused on innovation and personal development, the formation of the aggregated communicative, necessary for the affirmation of values and institutions of civil society.

The prospects of the study consist in a comprehensive study of the functioning of modern domestic hospitality facilities in the context of the emergence of a new digital reality.

Keywords: innovative potential, modernization processes, hospitality facilities, public and hospitable space, aggregated communicative.

Глобальні трансформації, що відбуваються в сучасному світі інтенсифікують розвиток індустрії гостинності, яка стає вагомим сегментом сервісної економіки. Системи глобальної комунікації, що складаються в процесі переходу до нового технологічного укладу, в якому від NBICS–конвергенції залежить подальший цивілізаційний розвиток, сприяють створенню в просторі цифрової реальності нових форм соціальної взаємодії. Одними з таких форм на європейських теренах, починаючи з часів античності, були заклади гостинності, які в подальшому відіграли суттєву роль у становленні індустріального суспільства. Будучи, з одного боку, топомом публічності, де під час вільної комунікативної взаємодії формувалися й поширювалися європейські цінності, а, з іншого, первинними елементами інфраструктури індустрії гостинності, ці заклади стали важливими чинниками модернізаційних трансформацій.

Історична рефлексія на предмет з'ясування ролі гостинних закладів, їх інноваційного потенціалу в контексті специфіки перебігу модернізаційних процесів на вітчизняних теренах в XIX ст. важливе з огляду на визнання вченими того факту, що «Саме XIX ст., стало свідком повного розквіту ряду глибоких змін... саме в цьому столітті, епіцентр широких і різноманітних змін, що несла з собою сучасність, починає переміщуватися в місто. А накопичені в місті матеріальні блага, покращення функціонування міста – це було продуктом концентруючого накопичення побутового міського досвіду [11, с. 347–356].

Ступінь розробки. Функціонування в українських містах закладів гостинності, їх історія розглядаються в роботах вітчизняних істориків, етнографів, економістів кінця XIX ст. поч. XX ст. серед яких Ф. Ернст, М. Берлінський, М. Закревський, М. Сементовський, О. Чужбинський, О. Дерibas, І. Крип'якевич та ін. [8; 3; 9; 24; 28; 7; 20]. Так,

історик і мистецтвознавець Ф. Ернст ґрунтовно аналізує значення Контрактів в історичному, культурному і побутовому житті Києва [8]. Інформація про заклади гостинності в різних містах наявна у «Статистическом описании Киевской Губернии» тогочасного губернатора І. Фундукля [27], спогадах галицького громадського діяча О. Барвінського [2], історичних нарисах «Стара Одеса. Забуті сторінки» О. Дерібаса [7].

Цінними джерелами є також путівники, до яких включено докладний перелік закладів гостинності – готелів, ресторанів, кафе, кондитерських, розважальних закладів з коментарями [21; 26], матеріали фонду 442 Центрального Державного Історичного Архіву України в м. Києві, що містять фактичний матеріал щодо закладів гостинності під час Контрактів [29].

Дослідники історії Львову Ю. Винничук, Ю. Бірюлов, І. Лемко акцентують увагу на особливостях львівських кав'ярень, культурно-історичних умовах їх відкриття та ролі у формуванні культури гостинності [5; 4; 13]. Ґрунтовний матеріал щодо інфраструктури гостинності Києва, що сформувалася протягом ХІХ ст. міститься в роботі письменника, культуролога, дослідника київської старовини А. Макарова «Малая энциклопедия киевской старины» [14].

Історичним аспектам формування та розвитку індустрії гостинності, аналізу специфіки її становлення в Україні, національній кулінарній традиції приділяється увага в працях вітчизняних науковців М. Онацького, П. Пуцентейло, М. Мальської, Г. П'ятницької, М. Пересічного, Л. Коцюби, О. Завадинської, І. Волкової, В. Сірого, С. Ткачової та ін. В межах історичної регіоналістики міст України працює дослідниця Я. Верменич. Вітчизняний фахівець в галузі історії економіки С. Мошенський торкається діяльності закладів гостинності при розгляді фінансового розвитку Львова, Одеси, Києва, Харкова періоду індустріальної епохи [17; 18].

Однак системний аналіз функціонування закладів гостинності як форми соціальної взаємодії в індустріальному суспільстві в аспекті їх з'ясування інноваційного потенціалу, що складається в контексті модернізаційних трансформацій, недостатньо представлений у вітчизняному науковому дискурсі.

Мета – на основі системного аналізу функціонування закладів гостинності як форм соціальної взаємодії в українських містах ХІХ ст. виявити їх інноваційний потенціал та з'ясувати роль в становленні на вітчизняних теренах індустріального, модерного суспільства.

Основний текст. Вже на рубежі ХVІІІ – ХІХ ст. перед Російською імперією постає необхідність переходу від аграрного, традиційного до сучасного суспільства. Однак, імперські інституційні структури, норми і принципи адміністративно – правового регулювання, що склалися в до індустріальну епоху, все більшою мірою виявляли свою неадекватність реаліям модерного суспільства, ознаки якого починали виявлятися

на вже початку ХІХ ст. і, в першу чергу, в сфері економіки.

В цей час, як зазначає Ф. Ернст, ключову роль в економічному розвитку не лише Києва, а й України відігравали київські Контракти [8, с. 12]. В місто для укладання контрактів щороку прибувало близько 10 тис. чоловік, в т.ч. іноземці, які приїздили до Києва з усієї Європи – Австрії, Саксонії, Данії, Греції, Франції, Італії, Швейцарії, Пруссії [29].

Що в свою чергу сприяло налагодженню комунікаційної взаємодії на неформальному, особистісному рівні між вітчизняними та іноземними учасниками Контрактів, місцем зустрічі яких були заклади гостинності. Так станом на 1824 р. в Києві функціонувало 10 трактирів, 2 ресторани, 1 харчевня, 1 кав'ярня і лише 2 готелі – на Печерську «Зелений готель» і на Подолі «Комерційний готель», відкриття якого пов'язане з розвитком Контрактів [14, с. 211; 26].

Велика чисельність учасників Контрактів, багато з яких висловлювали бажання зупинитися саме на Подолі, й недостатньо розвинена інфраструктура гостинності стимулювала власників приватних будинків в цьому районі здавати в найм свої приміщення і отримувати від цього великий прибуток [27, с. 372].

Варто зазначити, що на українських землях «прибуткові будинки» з'являються в першій третині ХІХ ст. Вони не відрізнялися від житлових, але використовувалися як готелі, саме тому їх можна вважати своєрідним «прообразом гостинності». Так, будинок на Приморському бульварі, 9 в Одесі, побудований 1830 р., згодом перетворився на Петербурзький готель [7]. Такі ж «прибуткові будинки» з'являються в Києві [1, с. 51–56].

Контракти відіграли важливу роль в соціальному і культурному житті Києва, урізноманітнили спосіб життя киян, сприяли накопиченню міського побутового досвіду. Діяльність ресторанів, трактирів, кав'ярень під час проведення Контрактів поживалася внаслідок зростання чисельності відвідувачів, як жителів міста, так і гостей, що проводили в них свій час.

В період найбільш ефективної діяльності Контрактів під час їх проведення до міста приїжджали митці з Європи: видатні артисти, славетний піаніст Ліст, скрипаль Ліпінський, співак Каталані, брати Венявські, італійська опера, балет з Мадриду, Варшави, польські, українські й російські театральні трупи [8, с. 49].

Театральне життя Києва також активізувалося під час Контрактів завдяки тому, що з різних міст України та із-за кордону прибувала велика кількість купців, дворян, шляхти: «Концерти, панорами й різні вистави приносять вигоду підприємцям, особливо в ту ж епоху всезагальної схильності до розваг, в Контракти» [27, с. 377]. Контракти сприяли проведенню різних розважальних і видовищних заходів, в яких були зацікавлені не лише жителі міста, а й підприємці, що відповідало їх ринковим установкам на отримання прибутку. Такий ринковий підхід до організації розваг і

видовищ закладає основу для подальшого розвитку інфраструктури гостинності.

У 50–х рр. XIX ст. Контракти стали місцем переважно біржових операцій з купівлі–продажу сільськогосподарської і промислової продукції, головним ринком збуту цукру, де на особливу увагу заслуговує торговельна буржуазія, виокремленню якої, як самостійної верстви, сприяло скасування обмежень на отримання права ведення оптової торгівлі й поширенню ідеї вільної торгівлі.

У 60–ті роки XIX ст. Контракти, виконавши свою роль, занепадають, а в 1869 році відкривається Київська товарна біржа як нова форми капіталістичної торгівлі, що швидко перетворилася на основний центр оптової торгівлі цукром. [12, с. 373]. В цьому ж році починає свою діяльність біржа у Харкові, який згодом стає основним фінансовим центром нового індустріального регіону на сході України. Перша біржа за європейським зразком в Україні створюється ще у 1796 р. в Одесі. Внаслідок цукрового буму середини XIX ст. Київ перетворюється на основний центр цукрової промисловості – «столицю цукру» і значний комерційний та фінансовий центр, де зосереджувалася «торгівля Південно–Західного краю». Одеса з її портом стала столицею зернового експорту, а Харків – столицею вугілля і металу [18].

Таким чином, модернізаційні реформи 60–х – 80–х рр. XIX ст. визначили нову траєкторію суспільного розвитку, а динамічні зміни соціальної структури призвели до появи нових соціальних верств, що стають носіями інновацій. Так на вітчизняних теренах сформувалася самостійна верства підприємців – торговельна і фінансова буржуазія, активний суб'єкт модернізаційних процесів з ціннісними установками і моральними імперативами поведінки, орієнтованої на досягнення успіху згідно з концептуальними принципами теорії раціональності М. Вебера. Нагромаджені великі капітали буржуазія вкладала в розвиток різних галузей промисловості, активно долучалася до банківської сфери і, тим самим, сприяла розвитку ринкової економіки.

В другій половині XIX ст. в українських містах відбувається формування «публічної сфери», теорію якої розробляє німецький філософ Ю. Габермас. Ця сфера розглядається як відкрита, публічна, тобто доступна для публіки і протилежна приватності, закритому домашньому простору, де відбувається комунікативна взаємодія з родиною, сусідами, друзями тощо [6, с. 44–45]. І пов'язується публічна сфера у німецького філософа із розвитком індустріального суспільства, появою буржуазії і формуванням громадянськості. В Україні процес становлення буржуазії, яка багатонаціональної й мобільної соціальної групи, припадає на 60–90–ті роки XIX ст., саме вона відіграла значну роль у відкритті і функціонуванні в українських містах закладів гостинності нового типу і фактично знаходилася у витоків становлення вітчизняної індустрії гостинності.

Процеси урбанізації, індустріалізації, зміна соціальної структури і поширення освіти призвели

до нових, притаманним різним верствам населення форм проведення дозвілля та гостинності. Зростає питома вага і значення української інтелігенції: «Зі дня на день творилися нові культурні цінності. Витворилася інтелігенція – мозок нації» [20, с. 162]. Агрегувалися й поширювалися ці нові, модерні культурні цінності в просторі гостинних закладів, де збиралася українська інтелігенція. При цьому, гостинність жителів міст, як вважає вітчизняний історик і краєзнавець М. Сементовський, залишилася однією з найдорожчих святинь [24, с. 17–18].

Активний розвиток готельного і ресторанного господарства в Україні розпочинається в другій половині XIX ст. Якщо в «Статистическом описании Киевской Губернии» за 1845–1850 рр. стверджується, що до «кращих готелів» відноситься готель «Лондон», розташований у Печерській частині Києва. А про інші заклади гостинності зазначено: «Інші готелі, трактири й інші заклади, не представляють нічого особливого і схожі на такі ж заклади в інших губерньських містах» [27, с. 375]. Серед цих інших – 3 гостинні двори, один ресторан, 24 харчевні та 7 кондитерських [10, с. 124].

Однак, вже з другої половини XIX ст. «...Київ починає рости з казковою швидкістю. Відповідно до такого зростання населення зростає й саме місто – проводяться нові вулиці, забудовуються пустирі, що розділяли раніше окремі частини міста, споруджуються грандіозні будівлі» [26, с. 22–23]. З'являються готелі, ресторани, кав'ярні, трактири, як форми репрезентації відкритості, публічності й поширюються нові практики гостинності. Така «казкова швидкість» зростання обумовлена ліберальними реформами 60–х – 70–х років XIX ст. серед яких міська реформа 1870 року мала особливе значення для функціонування закладів гостинності й накопичення в них інноваційного потенціалу. В містах України створюються міські думи як органи самоврядування, завдання яких полягало у вирішенні нагальних міських проблем, однією серед них була боротьба з антисанітарією у місті.

Київська дума стала ініціатором руху за санітарію та гігієну в місті, що розпочався в Західній Європі з Англії в першій третині XIX ст., й поширився європейським континентом протягом 1830–70 рр., дійшовши до Російської імперії. Цей процес під назвою медикалізація змінює уявлення про особисту і суспільну гігієну й стає невід'ємною складовою процесу модернізації.

Задля подолання антисанітарії у Києві і впровадження в міському середовищі науково обґрунтованих санітарно–гігієнних норм і побутових стандартів, дума створила спеціальну інституційну структуру – санітарний відділ управи, що діяв на постійній основі. До функціональних обов'язків цієї служби також входив контроль за дотриманням санітарного стану в закладах гостинності. Так серед громадських місць кращими визнано готелі – «Європейський», «Гранд готель», «Метрополь» і «Французький». Також жорстко прописувалися санітарні норми, яких

мали дотримуватися водогінне і каналізаційне товариства [23, с. 119–206].

Київська дума отримала можливість формувати міський бюджет в тому числі і за рахунок збору з «трактирного промислу». Як пише В. А. Смолій, «трактирним промислом» у XIX ст. займалося багато закладів: до трактирів належали готелі, двори постоялі, заїжджі будинки, корчми, мебльовані кімнати з харчуванням тощо. У другій половині XIX ст. трактирами називалися також готелі нижчого розряду і «п'їтейні дома» (шинки), де обслуговували малозабезпечені верстви населення [25, с. 313]. Ці заклади стають постійним і надійним джерелом поповнення місцевого бюджету, надходження в який щорічно зростали. А кошти в свою чергу витрачалися на благоустрій міського середовища. Ефективна діяльність міських дум таких міст як Київ, Одеса, Харків та ін. сприяла процесам урбанізації, торувала шлях до їх перетворення на модерні європейські міста з розгалуженою системою закладів гостинності.

Центр Києва поступово перемістився з Подолу на Хрещатик, де архітектор О. Беретті збудував перший київський готель європейського зразка з рестораном, названий «Європейський». У такому типі готелів послуги надавалися лише певній категорії гостей. Так, «Гранд-отель» був розрахований на поважних персон, іноземців, «Континенталь» – на бізнесменів і відомих артистів. Високою репутацією користувалися «Пале-Рояль», «Оріон», «Ермітаж», «Кане», «Національ». Свій контингент відвідувачів мали готель Чернецького, «Номери Ільїнської». Для найменш забезпечених гостей діяли дешеві заклади з обмеженими зручностями біля вокзалу і на Подолі, поблизу річкового порту [22, с. 222–223]. Знаменитий ресторан «Північний» на розі Володимирської і Фундуклеївської вулиць, навпроти Оперного театру став постійним місцем зустрічей «видатних адвокатів..., цукрозаводчиків і місцевих біржовиків» [19, с. 41–42, 93].

Особливим попитом користуються готелі спеціального призначення, розраховані на різний контингент приїжджих, де крім номерів для нічлігу, передбачені ресторани, буфети. Гостей міста на вокзали зустрічали коміснери, яких наймали власники готелів задля того, щоб переконати приїжджих у перевагах свого готелю. Це підтверджує у своїх «Споминах» галицький громадський діяч О. Барвінський: «Вечірнім поїздом відправився 21-го серпня 1885 р. я в дорогу (до Києва)... На двірці залізниці (або як там звуть «вокзал») ледве встиг обігнатися від напасливої прислуги з гостиниць, що мене обскочила і, вириваючи мій клунок, наперейми захвальною свої гостиниці...» [2, с. 229–234].

Досить розгалужена мережа гостинних закладів сформувалася не лише в Києві, а й Львові, Одесі, Ялті. Так, в центрі Одеси було споруджено готелі «Імперіал» (1875 р.), «Версаль» (1894 р.), «Савой», «Вікторія», «Біржа» (1896 р.), «Лондонський» (1899 р.). Під готелі перебудовувалися житлові будинки. Одним з найбільш фешенебельних став

готель «Брістоль» (1898–1899 рр.) [22, с. 223]. Такою ж густою була мережа готелів у Львові: «BelleVue» (1895–1896 рр.), «Центральний» (1882–1884 рр.), «Гранд-отель» (1893 р.) [22, с. 223]. У 70-х рр. XIX ст. в Ялті відкрилися готелі «Росія», «Франція» (1886 р.) і «Маріно» (1895 р.). Найближчим до морської пристані був першокласний готель «Брістоль» на вул. Бульварній, реклама якого обіцяла «смачний, ситний і недорогий домашній стіл» [15, с. 104].

Серед найкращих і найдорожчих ресторанів путівник «Справочник-путеводитель по г. Киеву и его окрестностям» називає «Континенталь», «Гранд-Отель», ресторан в «Європейському» готелі – обід з п'яти страв там коштував ледь дорожче 1 карбованця. В елітарних рестораних закладах, які були при великих готелях, поєднувалися вишуканий інтер'єр, зручні меблі, дорогий посуд, срібні прибори, кришталеві келихи, уважна прислуга, найбагатший вибір страв і напоїв. Вечорами тут грали струнні оркестри, виконували популярні пісні й романси. Смачно і недорого (всього за 40 копійок) можна було пообідати, вдавшись до послуг кухмістерських і «домашніх обідів» [26, с. 187].

В українських містах з другої пол. XIX ст., як і в Західній Європі, з'являються «нові місця для публічних проходів, чи променад» [20, с. 167]. Складається вітчизняна традиція фланерування. В просторі цих нових публічних місць проводяться масові святкування в яких брали участь представники різних верств населення і різних національностей. Подібне народне гуляння, будучи в сутності своїй «відкритою до Іншого» системою, поєднує елементи та форми різноманітних гостинних традицій й стає дієвою основою міжкультурної взаємодії.

В 70-ті роки XIX ст. відкриваються кафе-шантани, що спочатку виконували розважальну функцію. Попередниками цих закладів були буфет в Царському саду, де виступали арфисти, співаки, жонглери, «Шато-еспланад» на Мало-Васильківській вулиці, в якому бажаючі мали можливість подивитися на заборонений в місті канкан, танець, який став візитівкою паризького кабаре Мулен-Руж. В 1890-х рр. в Києві діяли кафе-шантани «Олімп», «Шато-де-Флер» і «Аполлон», де також виступали співаки, куплетисти, танцівниці та артисти інших жанрів [22, с. 210].

В путівниках по Києву, що розраховувалися на жителів і гостей міста, називалися сади як місця відпочинку і розваг, перераховувався «цілий ряд замських садів-ресторанів». В Купецькому саду, на Царській площі працював чайний буфет і ресторан, а влітку можна було послухати музику у виконання симфонічного оркестру [26, с. 195]. «Шато-де-Флер» на вул. Олександрівській з рестораном «Шато» і кафешантаном, пивною згадує М. Сементовський: «В нижній частині міського Палацового Царського, або Государевого саду з 1863 року був влаштований приватними особами публічний розважальний заклад під назвою Шато-

де-Флер, в якому 1868 року побудовано вокзал [буфет] з великою танцювальною залою, галереями та великим балконом. В цьому закладі до 1871 року влітку майже щоденно відбувалися публічні гуляння з музикою та феєрверками; взимку, по середах та суботах, у вокзалі бувають маскарлади» [24, с. 119].

Відкриття кав'ярень як різновиду закладів гостинності, пов'язане з поширенням моди на каву спочатку серед вищих верств міського населення, оскільки цей напій зарахувався до «предметів споживання, предметів розкоші, до яких належить і кава» [28, с. 82].

В контексті лібералізації міського побуту кав'ярні демократизуються, стають публічним і відкритим гостинним простором, придатним як для проведення ділових зустрічей, так і для відпочинку і розваг. Кав'ярні і кондитерські мали своїх постійних відвідувачів, для яких на перший план виходить комунікативна взаємодія: «Ті київські кав'ярні і кондитерські сприймалися як якийсь інший, «нетутешній світ». Вони були обставлені дорогими меблями і тропічними рослинами. Відвідувачі читали свіжі європейські газети, грали на більярді і вели ділові розмови за чашкою кави» [14, с. 224–225]. У кав'ярнях відвідувачам пропонували великий вибір паризьких бонбонерок (маленьких, пишно прикрашених коробочок з солодощами), можна було скуштувати марсельських фруктів, паризького драже, американських ананасів, і, звичайно, кращих сортів какао і шоколаду – швейцарських, англійських, голландських. А найсмачнішими тут вважалися фірмові тістечка. Не забували і про київське сухе варення, яке дуже полюбили кияни [16, с. 99–113].

О. Барвінський, який приїздив до Києва 1885 р., описував свої враження від київської кав'ярні, згадуючи про розвиненість таких закладів у Львові: «Я гадав, що тут [у Києві] так, як у нашій Львові, що куди не повернись, так попадеш як не в кав'ярню, то в пиварню або ресторацію...» [2, с. 271–272].

Наприкінці XIX ст. в Києві діяло 20 кав'ярень і кондитерських. Власниками деяких з них – «Жорж», «Франсуа», «Варшавської» – були вихідці з інших країн. Швейцарець Бернар Семадені відкрив в кінці 1870 року на Хрещатику, 15 в Будинку Штіфлера кондитерську, яка здобула згодом славу кращого кафе старого Києва [26, с. 187]. Він володів також рестораном і кав'ярнею, що знаходилися поруч.

В цьому закладі призначали зустрічі – заходили «на годинку» з друзями: «...в Києві існує ряд кондитерських, де є шоколад, кава, чай, морозиво і прохолодні напої. Особливою популярністю користується кондитерська Семадені (Хрещатик, проти Думи). Удень, між 11 і 3 годинами, кондитерська буває переповнена специфічною юрбою київських комерсантів і ділків, що влаштували тут щось на зразок біржі; сторонній відвідувач буде себе почувати ніяково в цьому середовищі» [21, с. 17]. С. Мошенський пише,

що особливо численними збори біржових гравців у «Семадені» стали після 1895 р., коли поліція заборонила зібрання «вуличних біржовиків», які раніше зустрічалися на різних бульварах у центрі міста [17].

До кращих кондитерських, крім «Семадені», належала кондитерська «Жорж», де завжди можна було купити торти, шоколад, різні цукерки [26, с. 187]. В «кращих будинках» міста гостей пригощали «тортом від Жоржа» і «тістечками від Семадені». Популярністю у киян користувалося демократичне «Варшавське кафе» на Лютеранській, якому віддавала перевагу українська інтелігенція, та «Франсуа» на Фундуклеївській [14, с. 225; 1, с. 194]. Так, з приводу київських кондитерських XIX ст. писали: «Кондитерських багато, але кращі Фінке, Розминтальського та Беккера. У Розминтальського прекрасно облаштована кімната для дам, з розкішними меблями, квітами і маленьким фонтаном» [28, с. 82–83]. Крім кондитерських, в місті діяли ще «будинки» Білоусової та Балабухи, відомі своїми оригінальними солодощами.

Перша львівська кав'ярня – «Віденська» по вулиці Гетьманська, 14, в так званому «будинку з чотирма фасадами» купця Кароля Гартмана, була відкрита 1829 року і впродовж десятиліть свого існування кав'ярня, змінюючи власників, вигляд, але не назву, незмінно залишалася улюбленим місцем відпочинку та дозволяла львівській публіці [5, с. 10–13]. Але, як стверджує дослідник історії Львова І. Лемко, найпершою кав'ярнею у Львові була кав'ярня львівського кондитера Я. Леваковського, яка згадується 1802 року. Славнозвісні солодощі Леваковського найкраще смакували з кавою. В наступні 30–40 р. XIX ст. у Львові стають відомими кав'ярні «Театральна», власником якої був граф Скарбек, кав'ярня «Пекелко» Я. Добровольського [4; 13].

Кав'ярні в Одесі були місцем вирішення комерційних справ, а інколи і політичних проблем, але головне призначення їх гостинного простору – відпочинок і розваги: «В старій Одесі було багато кав'ярень, в яких дозволялися різні не тільки комерційні, а й політичні справи. Там же грали в різні ігри...» [7, с. 130]. Щодо якості кави в кав'ярнях Одеси, то гарний напій, з насиченим ароматом варили «в одній грецькій кав'ярні... але в інших місцях неодмінно з яким-небудь сурогатом» [7, с. 131].

В кав'ярнях, кондитерських, ресторанах як формах репрезентації публічності, що задовольняли потреби відвідувачів не лише в споживанні страв та напоїв, а і в комфортних умовах комунікативної взаємодії, підтриманні дружніх, професійних, ділових зв'язків, змінюється сутність спілкування. Це відбувається під впливом «когнітивної сили грошей» (Г. Зіммель), яка перетворює особисті відносини на об'єкт споживання. Що, втім, є логічним наслідком розвитку капіталістичних ринкових відносин і однією з базових ознак суспільства споживання, формування якого на вітчизняних теренах припинили суспільно-політичні події 1917–1921 років. Як і систему

партнерських відносин, принципи комунікативної взаємодії в основі яких повага і довіра, культура взаємних зобов'язань, що поступово склалися в українському соціумі, а осередком, топосом їх формування стає гостинний простір кав'ярень, кафе-шантанів, ресторанів як складової міської публічної сфери. І в Україні, подібно до Європи, «... звичними, само собою зрозумілими речами стали громадський стиль спілкування, спорідненість». І попри відмінність цих закладів «...за обсягом і складом публіки, стилем обслуговування, кліматом резонерства і тематичною орієнтацією, вони організують якусь одну із тенденцій перманентної дискусії між приватними особами...» [6, с. 80].

Таким чином, модернізаційні процеси змінили соціальну структуру українських міст, трансформували їх інституційну та функціонально-просторову організацію, обумовили появу таких нових закладів гостинності як кав'ярні, кондитерські, ресторани, кафе-шантани, сади-ресторани. Ці останні, будучи формами соціальної взаємодії відповідними індустріальному суспільству, стали дієюю складовою публічної сфери в просторі якої апробувалися модерні культурно-побутові практики гостинності, розраховані на різні верстви населення, формувалися міський спосіб життя і традиції міської гостинності. Але головний інноваційний потенціал гостинних закладів полягає в тому, що в них як репрезентантах публічності і відкритості під час неформальної особистої взаємодії, «перманентних дискусій» вільних самодостатніх індивідів, орієнтованих на інновацію і особистісний розвиток, відбувається формування агрегованої комунікативності, необхідної для ствердження цінностей та інститутів громадянського суспільства, відсутність яких в дискурсі європейської модернізації не лише ускладнює суспільний розвиток, а й загрожує появою авторитарних та тоталітарних режимів. Про що свідчить як історія Європи, так і наша власна.

Перспективи дослідження полягають у всебічному дослідженні функціонування сучасних вітчизняних закладів гостинності в контексті становлення нової цифрової реальності. Крім того, потребує самостійного дослідження вітчизняна традиція фланерування і її зв'язок з тогочасними гостинними практиками.

Список використаних джерел

1. Анисимов, А., 2002. 'Киев и киевлане. Я вызову любое из столетий... Кн.1', К.: Курчъ, 383 с.
2. Барвінський, О., 2010. 'Спомини з мого життя. Т.2', упоряд. А. Шацька; комент. Б. Янишина; ред.: Л. Винар, М. Жулинський, К.: Стилюс, 1120 с.
3. Берлінський, М., 1990. 'Короткий опис Києва', Репр. вид. 1820 р., К., 224 с.
4. Бірюльов, ЮО., 1996. 'Музи кав'ярень старого Львова', Галицька брама, №6, с.12.
5. Винничук, Ю., 2005. 'Кнайпи Львова', Л.: Піраміда, 292 с. (Літературна агенція «Піраміда»).
6. Габермас, Ю., 2000. 'Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство», пер. з нім. А. Онишко, Л.: Літопис, 319 с.

7. Дерibas, АМ., 2005. 'Старая Одесса. Забытые страницы: ист. очерки и воспоминания', К.: Мистецтво, 416 с.
8. Ернст, Ф., 1923. 'Контракты та Контрактный будинок у Київi. 1798–1923: культ.–іст. етюд', К.: Друк. Всеукр. акад. наук, 96 с.
9. Закревский, Н., 1858. 'Летопись и описание города Киева. Ч.2. Описание', М.: Унив. Тип., 284 с.
10. 'История Киева. В 3 т., 4 кн.', 1983. Т.2. Киев периода позднего феодализма и капитализма, редкол.: В. Г. Сарбей (отв. ред.) [и др.], Киев: Наук. думка, 463 с.
11. Кларк, Д., 2003. 'Сучасність, місто і сторонній', пер. М. Філь, Незалежний культурологічний часопис «І», Чис.29: Геній місця. Leopoldis, Львів: Lemberg. Lwow, с.347–356.
12. Лановик, БД., Матисякевич, ЗМ., Матейко, РМ., 2004. 'Економічна історія України і світу', К.: Вікар, 486 с.
13. Лемко, І., 2008. 'Легенди старого Львова', Л.: Априорі, 176 с.
14. Макаров, А., 2002. 'Малая энциклопедия киевской старины', К.: Довіра, 558 с.
15. Мальгин, А., 2006. 'Русская Ривьера', Симф.: Сонат, 352 с.
16. Мокроусова, О., 2003. 'Нариси про родину Бернарда Семадені-київського кондитера та домовласника', Київ і кияни, Вип.3: матеріали щоріч. наук.–практ. конф. К.: Київ, с.228–231.
17. Мошенський, СЗ., 2013. 'Київська товарно-фондова біржа: операції з цінними паперами в ХІХ – на початку ХХ ст.', Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки, Житомир, №4, с.199–207.
18. Мошенський, СЗ., 2014. 'Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи', London: Xlibris, 453 с.
19. Паталеев, ОВ., 2013. 'Старий Київ: зі спогадів Старого Грiшника', упоряд., вступ. ст., прим. та добір іл. Ольги Друг; голов. ред. Світлана Голово = Старый Киев: из воспоминаний Старого Грешника, Вид. 2–ге, випр. Київ: Либідь, 430, [1] с.: фотоіл, Текст рос.
20. 'Побут', 2002, Історія української культури, за заг. ред. І. Крип'якевича, 4–е вид., стер. К.: Либідь, с.5–184.
21. 'Практический иллюстрированный путеводитель по г. Киеву. Издание Ч. А. Ящевского', 1913, К., 103 с.
22. Русавська, ВА., 2014. 'Гостинність в українській традиційній культурі: навч. посібник', К.: «Видавництво Ліра-К», 280 с.
23. 'Свод обязательных для жителей г. Киева постановлений по городскому общественному управлению, изданных с 1871 г. по 1913 г. включительно', 1914, Киев: Тип. наследника К. Кружлянского, 311 с.
24. Сементовский, Н., 1871. 'Киев, его святыни, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников', 4–е изд. К., 238 с.
25. Смолий, ВА., 2006. 'Энциклопедичний словник–довідник з туризму', Київ: Вид. Дім «Слово», 372 с.
26. 'Справочник–путеводитель по г. Киеву и его окрестностям: ежегод. изд.', 1913, К.: Печатня С. П. Яковлева, 204 с.
27. 'Статистическое описание Киевской Губернии. Ч.1. Обзорение площади, населения, населенных мест и путей сообщения', 1852, изд. Тайным Советником, Сенатором Иваном Фундуклеем, С.Пб.: Тип. М–ва внутрен. дел, 592 с.
28. Чужбинський, О., 2002. '[Київ, 1850]', Хроніка–2000, К., Вип.51–52, с.80.
29. 'ЦДІАК України', Ф.442, Оп.810, Од.зб.9, Арк.35–37.

References

1. Anisimov, A., 2002. 'Kiev i kievljane. Ja vyzovu ljuboe iz stoletij... Kn.1 (Kiev and Kiev. I will call any of the centuries ... Book 1)', К.: Kurch#, 383 s.
2. Barvyns'kyj, O., 2010. 'Spomyny z mogo zhyttja. T.2 (Reminiscence from my life. T.2)', uporjad. A. Shac'ka; koment. B. Janyshyna; red.: L. Vynar, M. Zhulyns'kyj, К.: Stylos, 1120 s.
3. Berlyns'kyj, M., 1990. 'Korotkyj opys Kyjeva (A brief description of Kiev)', Repr. vyd. 1820 g., К., 224 s.
4. Birjul'ov, JuO., 1996. 'Muzy kav'jaren' starogo L'vova (The museums of the old Lviv cafes)', Galyc'ka brama, №6, s.12.

5. Vynnychuk, Ju., 2005. 'Knajpy L'vova (Kneipp of Lviv)', L.: *Piramida*, 292 s. (Literaturna agencija «Piramida»).
6. Gabermas, Ju., 2000. 'Strukturni peretvorennja u sferi vidkrytosti: doslidzhennja kategorii' «gromadjans'ke suspil'stvo» (Structural Transformations in the Field of Openness: A Study on the Category of «Civil Society»)', *per: z nim. A. Onyshko, L.: Litopys*, 319 s.
7. Deribas, AM., 2005. 'Staraja Odessa. Zabytye stranicy: ist. ocherki i vospominanja (Old Odessa. Forgotten pages: ist. essays and memories)', K.: *Mistectvo*, 416 s.
8. Ernst, F., 1923. 'Kontrakty ta Kontraktovyj budynok u Kyi'vi. 1798–1923: kul't.–ist. etjud (Contracts and Contract House in Kiev. 1798–1923: cultural and historical studies)', K.: *Druk. Vseukr. akad. nauk*, 96 s.
9. Zakrevskij, N., 1858. 'Letopis' i opisanie goroda Kiev. Ch.2. Opisanie (Chronicle and description of the city of Kiev. Part 2 Description)', M.: *Univ. Tip.*, 284 s.
10. 'Istorija Kiev. V 3 t., 4 kn. (History of Kiev. In 3 t., 4 books)', 1983. T.2. Kiev perioda pozdnego feodalizma i kapitalizma, *redkol.: V. G. Sarbej (otv. red.) [i dr.]*, Kiev: *Nauk. dumka*, 463 s.
11. Klark, D., 2003. 'Suchasnist', misto i storonnij (Contemporaneity, a city and an outsider)', *per. M. Fil', Nezalezhnyj kul'turologichnyj chasopys «L'»*, Chys.29: Genij miscja. Leopoldis, L'viv: *Lemberg. Lwow*, s.347–356.
12. Lanovyk, BD., Matysjakevych, ZM., Matejko, RM., 2004. 'Ekonomichna istorija Ukrai'ny i svitu (Economic history of Ukraine and the world)', K.: *Vikar*, 486 s.
13. Lemko, I., 2008. 'Legandy starogo L'vova (Legends of the old Lviv)', L.: *Apriori*, 176 s.
14. Makarov, A., 2002. 'Malaja jenciklopedija kievskoj stariny (Small encyclopedia of Kiev antiquity)', K.: *Dovira*, 558 s.
15. Mal'gin, A., 2006. 'Russkaja Riv'era (Russian Riviera)', Simf.: *Sonat*, 352 s.
16. Mokrousova, O., 2003. 'Narysy pro rodynu Bernarda Semadeni–kyi'vs'kogo kondytera ta domovlasnyka (Essays on the family of Bernard Semadeny–Kiev confectioner and homeowner)', *Kyi'v y kyjany*, Vyp.3: materialy shhorich. nauk.–prakt. konf, K.: *Kyj*, s.228–231.
17. Moshens'kyj, SZ., 2013. 'Kyj'vs'ka tovarno–fondova birzha: operacii' z cinnymy paperamy v XIX – na pochatku XX st. (Kiev Stock Exchange: Securities Transactions in the nineteenth and early twentieth centuries)', *Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo tehnologichnogo universytetu. Serija: Ekonomichni nauky*, Zhytomyr, №4, s.199–207.
18. Moshens'kyj, SZ., 2014. 'Finansovi centry Ukrai'ny ta rynek cinnih paperiv industrial'noi' epochy (Financial centers of Ukraine and the market of securities of the industrial age)', London: *Xlibris*, 453 s.
19. Pataljejev, OV., 2013. 'Staryj Kyi'v: zi spogadiv Starogo Grishnyka (Old Kiev: from the memories of the Old Sinner)', *uporjad., vstup. st., prym. ta dobir il. Ol'gy Drug; golov. red. Svitlana Golovko = Staryj Kiev: iz vospominanj Starogo Greshnika*, Vyd. 2–ge, vypr, Kyi'v: *Lybid'*, 430, [1] s.: fotoil, Tekst ros.
20. 'Pobut (Everyday life)', 2002, *Istorija ukrai'ns'koi' kul'tury*, za zag. red. I. Kryp'jakevycha, 4–e vyd., ster, K.: *Lybid'*, s.5–184.
21. 'Prakticheskij illjustrirovannyj putevoditel' po g. Kievu. Izdanie Ch. A. Jashhevskogo (Practical illustrated guide to Kiev. Edition of Ch. A. Yashevsky)', 1913, K., 103 s.
22. Rusavs'ka, VA., 2014. 'Gostynnist' v ukrai'ns'kij tradycijnij kul'turi: navch. posibnyk (Hospitality in Ukrainian traditional culture: textbook)', K.: «*Vydavnyctvo Lira–K*», 280 s.
23. 'Svod objazatel'nyh dlja zhitelej g. Kiev. postanovlenij po gorodskomu obshhestvennomu upravleniju, izdannyh s 1871 g. po 1913 g. vkljuchitel'no (The Code of Resolutions for the City Public Administration, obligatory for the residents of Kiev, issued from 1871 to 1913 inclusive)', 1914, Kiev: *Tip. naslednika K. Krugljanskogo*, 311 s.
24. Sementovskij, N., 1871. 'Kiev, ego svjatyni, drevnosti, dostopamjatnosti i svedenija, neobhodimye dlja ego pochitatelej i puteshestvennikov (Kiev, its shrines, antiquities, memorabilia and information necessary for its admirers and travelers)', 4–e izd, K., 238 s.
25. Smolij, VA., 2006. 'Encyklopedychnyj slovnyk–dovidnyk z turyzmu (Encyclopedic Dictionary–Tourist Guide)', Kyi'v: *Vyd. Dim «Clovo»*, 372 s.
26. 'Spravochnik–putevoditel' po g. Kievu i ego okrestnostjam: ezhegod. izd. (Guidebook for the city of Kiev and its environs: annual publication)', 1913, K.: *Pechatnja S. P. Jakovleva*, 204 s.
27. 'Statisticheskoe opisanie Kievskoj Gubernii. Ch.1. Obozrenie ploskhadi, naselenija, naselennyh mest i putej soobshhenija (Statistical description of the Kiev Province. Part 1 Observation of the area, population, populated places and means of communication)', 1852, *izd. Tajnym Sovetnikom, Senatorom Ivanom Fundukleem*, S.Pb.: *Tip. M–va vnutren. del*, 592 s.
28. Chuzhbyns'kyj, O., 2002. '[Kyj'v, 1850] ([Kyiv, 1850])', *Hronika–2000*, K., Vyp.51–52, s.80.
29. 'CDIAK Ukrai'ny (TsDIAG Ukraine)', F.442, Op.810, Od.zb.9, Ark.35–37.

* * *